

Demokracija, povjerenje i socijalna pravda

DAVORKA MATIĆ

Odsjek za sociologiju

Filozofski fakultet, Zagreb

e-mail: davorka.matic@ccs.open.hr

UDK: 316.7:323

316.354(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. listopada 2000.

Sve donedavno demokratska teorija nije posvećivala dostatnu pažnju fenomenu socijalnog povjerenja i njegovoj ulozi u izgradnji stabilnog i prosperitetnog demokratskog poretka. S vremenom, a osobito nakon propasti komunističkih režima, postalo je jasno da demokracija može zaživjeti samo u društvima koja karakterizira visoki stupanj povjerenja i u kojima su građani spremni djelovati u cilju ostvarenja općeg dobra. Takvo generalizirano povjerenje usmjereno na široke i nespecificirane kategorije ljudi vrši niz važnih funkcija za demokraciju. Ono omogućuje komunikaciju među građanima i različitim društvenim grupama, potiče kooperativne društvene odnose, olakšava postizanje kompromisa i konsenzusa u stvarima od općeg značaja, doprinosi toleranciji i prihvaćanju razlika, a time posredno stabilnosti i daljnjem razvoju demokracije.

Prema autoričinom uvjerenju, cjelovita analiza odnosa demokracije i povjerenja mora ponuditi i odgovor na pitanje što determinira opskrbu društva povjerenjem. Ona odbacuje kao jednostrana i pojednostavnjena ona objašnjenja koja povjerenje tretiraju isključivo kao proizvod specifičnih lokalnih tradicija i kulture nekog društva i naglašava da povjerenje u modernim društvima nije automatski proizvod kulture, već aktivno političko postignuće, fenomen koji počiva na kontinuitetu određenih fundamentalnih institucionalnih karakteristika društva. Pravedna, odgovorna i općem dobru posvećena vlada te institucije koje se u svojim praksama rukovode normama govorenja istine, ispunjavanja obećanja, poštivanja ugovora, pravednosti i solidarnosti generiraju odnose povjerenja i doprinose stabilnosti demokratskog poretka. Stoga je izgradnja institucija čiji obrasci ponašanja reflektiraju navedene vrijednosti prioritetni zadatak nove Hrvatske vlade. U suprotnome, daljnji će razvoj demokracije u našoj zemlji biti ozbiljno usporen.

Ključne riječi: DEMOKRACIJA, POVJERENJE GENERALIZIRANO, PARTIKULARIZIRANO, INSTITUCIJAMA POSREDOVANO, DEMOKRATSKE INSTITUCIJE, SOCIJALNI KAPITAL, SOCIJALNA PRAVDA.

Zadnja dva desetljeća svjedočimo eksploziji teorijskih promišljanja i empirijskih istraživanja posvećenih fenomenu socijalnog povjerenja i njegove uloge u održanju demokratske vladavine. Iako postoji široki konsenzus među sociolozima i politolozima da izgradnja povjerenja u institucije sistema predstavlja ključni problem svake demokratske vlasti, nije posvema jasno iz kojih razloga demokracija zahtijeva široku distribuciju povjerenja u društvu. Nije li, u krajnoj instanci, demokracija proizašla iz politički formuliranog nepovjerenja u tradicionalne svjetovne i crkvene autoritete? Nije li liberalno-demokratski poredak¹ rezultat dugotrajnih političkih borbi kojima se osigurala ne samo participacija svih punoljetnih građana u političkom životu nacije, već i izgradnja mehanizama kontrole, ograničavanja i razdiobe vlasti, a sve to u cilju uspostave kolektivne vladavine u kojoj će se štititi slobode i prava svih članova društva, a zloupotrebe vlasti svesti na najmanju moguću mjeru? Čini se da je upravo institu-

¹ Iako liberalizam i demokracija nisu identični pojmovi i iako su se kao politički programi često kroz povijest suprotstavljali, te su dvije teorije danas nerazdruživi elementi moderne demokratske države. Dok liberalizam nudi odgovore na problem funkcije vlasti i ograničavanja njezine moći, demokracija se koncentrira na pitanje tko treba vladati i putem kojih procedura. Liberalna demokracija politički je poredak u kojem su spojene i pomirene ove dvije preokupacije – očuvanje osnovnih ljudskih i građanskih prava i široke participacije građana u donošenju kolektivnih odluka. Stoga, kako naglašava Bobbio, “danas više nisu zamislive nedemokratske liberalne države ni demokratske države koje ne bi bile i liberalne” (1992:46).

cionalizacija nepovjerenja pretpostavka demokratske kontrole vlasti i prepreka nelegitimnim intervencijama države u sfere individualnih prava i sloboda.

Da je institucionalizacija nepovjerenja spram organa i predstavnika vlasti neophodna za uspostavu i vitalnost demokracije, postaje još očiglednije kada usporedimo demokraciju s autoritarnim i totalitarnim režimima. Sasvim suprotno demokraciji, u autokracijama se povjerenje institucionalizira na način da postaje strogo sankcionirani zahtjev. Takvo nametnuto, sankcionirano povjerenje ima za svoj predmet osobu vladara ili cjelokupni sistem vlasti. U prvom slučaju povjerenje poprima paternalističku formu, u potpunosti je personalizirano i neupitno. Zahtijeva se bezuvjetno povjerenje u osobu vladara, bilo da je riječ o monarhu, diktatoru ili karizmatikom vodi, i to ne zbog onoga što vladar čini, već iz pukog razloga što on/ona jest vladar. Kada je predmet sankcioniranog, institucionaliziranog povjerenja cjelokupni sistem vlasti – feudalna monarhija, realsocijalizam ili diktatura bilo kojeg tipa, zahtijeva se potpuno pristajanje uz vladajuću ideologiju, a principi na kojima se zasniva sistem tretiraju se kao konačne, apsolutne istine i kao takvi nepodložni su kritici, sumnji ili preispitivanju njihove opravdanosti.

Može nam se, stoga, učiniti opravdanim zaključiti da u demokratskom društvu nema mjesta za povjerenje. Kao što je već rečeno, liberalizam i liberalna demokracija nastoje institucionalnim mehanizmima spriječiti zloupotrebe koje mogu proizaći iz nejednakih odnosa moći implicitnih u svakom odnosu povjerenja. Ipak, mnoge su analize pokazale² da je za uspješno funkcioniranje, stabilnost i daljnji razvoj demokracije nužno povjerenje između njezinih građana i različitih sektora društva. Demokracija, naime, zahtijeva ne samo svojevrsno institucionalno uređenje, već i određeni tip političke kulture koja će doprinijeti širenju atmosfere povjerenja u društvu neophodne za legitimnost i masovnu podršku njezinim temeljnim principima.

Za ovu paradoksalnu povezanost povjerenja i demokracije odgovorni su specifični odnosi između povjerenja i politike. Povjerenje je sastavni dio našeg svakodnevnog života. Bez minimuma povjerenja u druge ljude i uloge koje obavljaju naša bi se svakodnevica preobrazila u nepodnošljivo i neodrživo polje straha, neizvjesnosti i ontološke nesigurnosti. Svaki put kada naručimo jelo u restoranu, kupimo namirnice u dućanu, šećemo gradom, vozimo se vlakom ili posjetimo liječnika, činimo to s pretpostavkom da nema razloga da se brinemo za vlastitu sigurnost ili fizički opstanak. Svaki je novi dan avantura u koju krećemo s povjerenjem da nam stotine drugih, poznatih i nepoznatih, neće nanijeti neku štetu, da će se ponašati pouzdano i predvidljivo, jednom riječju ispravno. Kada studentici posudim svoju knjigu, činim to iz razloga što vjerujem da će mi je vratiti i bez posebnog podsjećanja ili prijetnji. Očekujem da će mi knjiga biti vraćena ne samo zato što poznajem tu studenticu kao odgovornu i pouzdanu osobu, već i stoga što na to imam pravo i što je to njezina obaveza. Posudbom knjige uspostavila se jedna nova veza između nas dvije, veza u koju ja unosim svoje povjerenje da će studentica vratiti knjigu i u koju ulazim s pretpostavkom ne samo da imam moralno pravo očekivati da će mi knjiga biti vraćena, nego da i ona smatra da je moje očekivanje moralno opravdano.

Naravno, ja sam svjesna toga da moja očekivanja mogu biti izigrana i knjiga nepovratno izgubljena. U svakoj transakciji povjerenja prisutna je neizvjesnost glede ishoda te transakcije, rizik da će dano povjerenje biti zloupotrijebljeno. Stoga povjerenje uvijek sadrži jedan element rizika koji proizlazi iz naše nesposobnosti da kontroliramo ponašanje drugih, iz naše nemogućnosti da posjedujemo potpuno znanje o motivacijama i nakanama drugih. Ali ono također sadrži i procjenu vjerojatnosti ishoda budućih postupaka onih kojima pružam svoje povjerenje, neko vjerovanje da će rezultati nečijih intencionalnih akcija biti u skladu s našim

² Vidi Almond & Verba (1963), Putnam (1993), Inglehart (1995, 1999), Miller (1995), Misztal (1996), Seligman (1997) i Sztompka (1999).

normativnim očekivanjima i uspostavljenim standardima ponašanja. Prema Giddensu, povjerenje predstavlja “vjeru u pouzdanost osobe ili sistema glede očekivanog ishoda nekog događaja, gdje ta vjera izražava vjerovanje u poštenje ili ljubav druge osobe ili u ispravnost apstraktnih principa” (1990:34). Kada nekome dajem svoje povjerenje, istovremeno donosim prosudbu, bilo na temelju relevantnih informacija, prošlog iskustva ili navike da ono neće biti zloupotrijebljeno i da je u našem obostranom interesu da održimo odnose povjerenja. Povjerenje, dakle, predstavlja vjerovanje da, iako su zloupotrebe moguće, do toga neće doći, da i druga strana priznaje moralne veze i obaveze koje taj odnos implicira i da će, zbog toga, suradnja s drugima uroditi nekim za mene pozitivnim ishodom.

U političkim je odnosima, pak, pretpostavka solidarnosti s drugima često dvojbena. Kako je politika polje sukoba interesa i identiteta, već sama činjenica da je neki društveni odnos primio politički karakter dovodi u pitanje mogućnost uspostave povjerenja. Stoga su u sferi politike temelji povjerenja slabi. Istovjetnost interesa između onih koji daju i onih koji primaju povjerenje ne može se uzeti zdravo za gotovo. Paradoksalna veza demokracije i povjerenja proizlazi upravo iz ovog problematičnog odnosa između povjerenja i politike (Warren, 1999:311–312). Demokracija polazi od toga da je u mnogim instancama povjerenje neprimjereno ili nezasluzeno dano i zato uvodi mehanizme poput stranačkog pluralizma, diobe vlasti, parlamentarnih i predsjedničkih izbora, slobode govora i udruživanja itd., čiji je cilj da omoguću članovima političke zajednice preispitivanje pretpostavljenih odnosa povjerenja, a time i otklanjanje stvarnih i sprečavanje potencijalnih zloupotreba povjerenja.

Ipak, to što demokracija zahtijeva mehanizme kojima se institucionalizira nepovjerenje ne znači da za njezino uspješno funkcioniranje povjerenje treba u potpunosti ukloniti iz života društva i sfere politike. U gotovo trivijalnom smislu odvijanje osnovnih svakodnevnih aktivnosti temelji se na povjerenju među sudionicima tih aktivnosti. Ali, povjerenje nije neophodno samo za održanje naših izvornih osobnih odnosa s prijateljima i rođacima, ono je nužno i za kontinuitet aktivnosti koje karakteriziraju nefamilijarnost, inherentna nestabilnost, nepredvidljivost i visoka složenost. Uspješno funkcioniranje svakog socijalnog i političkog poretka uvjetovano je distribucijom povjerenja među njihovim sastavnim dijelovima. Prema Luhmannu, “(S)istem – ekonomski, pravni ili politički – zahtijeva povjerenje kao svoj preduvjet. Bez povjerenja, on ne može stimulirati podržavajuće aktivnosti u stanju neizvjesnosti ili rizika” (1988:103). To u najvećoj mjeri vrijedi upravo za demokraciju. Ona može opstati i dalje se razvijati samo u uvjetima suradnje i na povjerenju zasnovane aktivne komunikacije pojedinaca i društvenih grupa.

Stoga pitanje na koje treba odgovoriti demokratska teorija nije zahtijeva li demokracija povjerenje ili ne, već, prvo, koji je tip povjerenja pretpostavka i temelj uspješne demokracije, drugo, koja je funkcija povjerenja u demokratskom društvu i, treće, mogu li demokratske institucije pozitivno utjecati na stvaranje atmosfere povjerenja u društvu, a time i na preobrazbu stanovnika postkomunističkih zemalja iz pasivnog, atomiziranog i nekooperativnog pojedinca u aktivnog, solidarnog i suradnji sklonog građanina kao ljudskog resursa neophodnog za efikasno funkcioniranje moderne demokracije. U daljnjem ću tekstu nastojati ponuditi barem dio odgovora na ta pitanja i postaviti okvir unutar kojeg se može razmišljati o dizajniranju racionalnih strategija izgradnje povjerenja u društvima u kojima je, kao u Hrvatskoj, upravo deficit odnosa povjerenja u ekonomskoj, kulturnoj i političkoj sferi ozbiljna prepreka izgradnji civilnog društva bez kojeg nema odgovorne vlade, a stoga ni stabilne demokracije.

I. Generalizirano povjerenje

Za razumijevanje odnosa demokracije i povjerenja potrebno je razlučiti interpersonalno povjerenje, tj. ono koje članovi društva imaju jedni prema drugima, od povjerenja u demokratske institucije. Neovisno o tome koji od ovih dvaju tipova povjerenja smatramo od primarne važnosti za uspješno funkcioniranje demokracije, neosporno je da ona može zaživjeti sa-

mo u društvima čija je politička kultura "izgrađena na fundamentalnoj vjeri da se može vjerovati i raditi s drugim ljudima", a da degenerira i suočava se s ozbiljnim preprekama u društvu čija politička kultura počiva na "očekivanju da većini ljudi ne treba vjerovati i da će neznanci vrlo vjerojatno biti opasni" (Pye, u Pye & Verba, 1965:22).

Povjerenje je, bez sumnje, složen i multifunkcionalan društveni fenomen. Ono oblikuje sve aspekte društvenog života, doprinosi stabilnosti društvenih odnosa, promovira suradnju i omogućuje normativnu integraciju društva. Prema Luhmannu, bez povjerenja su moguće "samo vrlo jednostavne forme ljudske suradnje, one koje se mogu realizirati na licu mjesta" (1979:88). Dunn naglašava da je ono, kao sposobnost da se obavezemo na ispunjavanje legitimnih očekivanja drugih, istovremeno "konstitutivna vrijednost i ključni preduvjet opstanka društva" (1984:287). Uza sve razlike, većina se socijalnih teorija povjerenja slaže u jednome. Povjerenje je važno zato što predstavlja temelj solidarnosti i suradnje u društvu. Ono navodi ljude da preuzmu aktivnu ulogu u svojoj zajednici, djeluju zajedno s drugima u stvarima od zajedničkog interesa, da se moralno ponašaju i uzajamno uvažavaju. Kao takvo, ono je ključan, možda najvažniji element "socijalnog kapitala", onog spoja vrijednosti, normi i društvenih mreža koji omogućuje i olakšava kooperativne aktivnosti i koji kao značajan "moralni resurs" pozitivno doprinosi sveukupnom ekonomskom, socijalnom i političkom napretku društva (Putnam, 1993:167-169).³

Povjerenje je, dakle, svojstvo ne pojedinca, već socijalne strukture; ono je javno dobro neophodno za održanje predvidljivih, stabilnih društvenih odnosa i suradnje među članovima zajednice. Ovo shvaćanje prema kojem povjerenje predstavlja dragocjeno javno dobro, stvoreno i podržavano akcijama društvenih aktera, nalazimo po prvi put u danas već klasičnoj Tocquevilleovoj deskripciji američke demokracije kao zajednice zasnovane na dobrovoljnoj suradnji slobodnih građana. Za Tocquevillea kooperativni društveni poredak ne počiva na ugovoru i iz nje ga izvedenih obaveza, nego na teoriji zajednice koja polazi od pretpostavke da pojedinac nije izolirano, samodovoljno biće, već biće koje može opstati samo u suradnji s drugima. A kako jedino slobodni pojedinci mogu istovremeno slijediti vlastite interese i iskazivati moralnu zainteresiranost da zajedno s drugima djeluju u pravcu ostvarenja neke opće dobrobiti, on je smatrao da je za uspostavu odnosa povjerenja i na njemu zasnovanog kooperativnog poretka nužna politička sloboda. Samo u slobodnom društvu mogu ljudi participirati i kontrolirati svoje institucije, poistovjetiti se s njima kao s vlastitim djelom i biti voljni uložiti vlastite snage i energiju za neke zajedničke svrhe. Prema Tocquevilleu povjerenje i sloboda, kao glavne karakteristike demokratskog društva, usko su povezani: bez slobode nema kreposnog građanina zainteresiranog za dobrobit drugih i spremnog da djeluje u pravcu zaštite i promocije općeg dobra. Život u uvjetima slobode i jednakosti preduvjet je uspostave povjerenja među ljudima koje ih potiče na to da, uživajući svoja prava kao građani, budu odgovorni i svjesni svojih obaveza prema drugima (Hall, 1992:20-21). Politička sloboda i građanska odgovornost odražavaju ravnotežu između individualnih prava i dužnosti i kao takve su za Tocquevillea tek dvije strane istovjetnog procesa izgradnje pravednog demokratskog društva. Samo egalitarna politika stvara uvjete za autonomno organiziranje građana i uspostavu građanskih udruga koje će kontrolirati i ograničavati moć države te poticanjem suradnje i uzajamnog povjerenja među svojim članovima doprinosti efikasnosti i stabilnosti demokratske vlasti.⁴

Za Tocquevillea je, dakle, demokratski poredak zasnovan na političkom principu slobode i jednakosti te moralnom principu solidarnosti, uzajamnog uvažavanja i povjerenja među

³ Istog su stanovišta Fukuyama (1995), Inglehart (1995, 1999) i Uslaner (1999).

⁴ "Kada svi ljudi budu imali neka prava i budu sigurni da će moći ostvariti ta prava, tada će se među klasama uspostaviti čvrsto povjerenje i neka vrsta uzajamnog uvažavanja koje će biti jednako daleko i od nadmenosti i od servilnosti. Razmišljajući o vlastitim interesima ljudi će uvidjeti da moraju ispunjavati svoje obaveze ukoliko žele uživati u blagodatima društva. Slobodna udruženja građana moći će tada zamijeniti individualne ovlasti plemića, a država će biti zaštićena od tiranije" (Tocqueville, 1968:12).

članovima zajednice. Sličnog su mišljenja Putnam (1993) i Inglehart (1995, 1999). U društvu kojim dominiraju odnosi nepovjerenja nema suradnje među njegovim članovima, nema društvene solidarnosti i osjećaja moralne obaveze prema sugrađanima, nema volje da se djeluje za neko opće dobro, a stoga ni uvjeta za uspostavu efikasne i odgovorne demokratske vlade. Interpersonalno povjerenje, tvrde oni, karakteristika je socijalne strukture i političke kulture koja je neophodna da bi demokracija mogla zaživjeti i dalje se razvijati.

Kada govorimo o vezi između interpersonalnog povjerenja i demokracije, treba jasno razlučiti opću formu od raznih oblika selektivno usmjerenog povjerenja. Očigledno, nije isto ako imamo povjerenje samo u one koji su nam slični u nekom važnom aspektu našeg identiteta – kao što su npr. članovi naše obitelji, prijatelji, susjedi, pripadnici naše etničke, rasne ili vjerske zajednice ili ako proširimo povjerenje i na one koje osobno ne poznajemo i koji se od nas u nečemu značajno razlikuju. Samo je ova druga univerzalizirana ili generalizirana forma povjerenja⁵ pozitivno korelirana s demokracijom i samo društva čiji su članovi spremni uložiti svoje povjerenje u znane im i neznane sugrađane, te neovisno o razlikama u identitetu, preferencijama i političkim opredjeljenjima s njima surađivati i udruženo djelovati, mogu postati i ostati ekonomski i politički prosperitetna.

Selectivno usmjereno ili, kako ga Uslaner (1999:122) naziva, partikularizirano povjerenje manje je riskantno, a suradnja s članovima naše obitelji, s prijateljima ili istomišljenicima emotivno je motivirana, stabilnija i lakše ju je nadzirati. Ali manji rizik povlači sa sobom i manji doseg našeg djelovanja, manji utjecaj na javni život i manju mogućnost prezentacije i realizacije naših interesa. Partikularizirano povjerenje vodi prema povlačenju od šire zajednice, zatvaranju u uske okvire vlastite egzistencije, sagledavanju svijeta u terminima “mi” i “oni” i, u krajnjoj instanci, prema političkoj isključivosti, netoleranciji i neprijateljstvu spram onih koji se od nas u nečemu razlikuju. Jasno je da ovaj tip povjerenja ne motivira ljude da sudjeluju u javnoj sferi, angažiraju se u stvarima od općeg interesa i prihvate moralne obaveze prema drugim članovima zajednice, bez čega demokracija ne može zbiljski zaživjeti. Ono je tipično za zatvorene, izolirane zajednice i za moderne autoritarne i totalitarne režime koje karakteriziraju vertikalno strukturirani odnosi moći i od građana distancirana vlada koja ih optužuje za neposluh i neloyalnost te podvrgava stalnom nadzoru i represivnoj kontroli. Posljedica je takve autoritarne politike ne samo nepovjerenje građana prema organima i predstavnicima vlasti, već i razaranje povjerenja u društvu, fragmentacija i atomizacija društvenog života i povlačenje ljudi iz kooperativnih odnosa. Stoga je partikularizirano povjerenje jedini mogući odgovor na iskustvo življenja u uvjetima neslobode, pravne nesigurnosti, straha i represije. Jer, uložiti svoje povjerenje u bilo koga drugoga osim u najbliže prijatelje i rođake u takvim uvjetima nije samo iracionalno, nego često i egzistencijalno opasno.

II. Zašto je demokraciji povjerenje neophodno?

Već je ranije rečeno da demokracija ne može zaživjeti ako njezini građani nisu voljni uključiti se u odnose suradnje, ako ne vjeruju u dobre namjere drugih ili su u strahu od svojih sugrađana i/ili državnih organa, ako odbijaju sudjelovati u aktivnostima od općeg interesa, žive svoj život isključivo unutar sigurnih okvira primarnih grupa i usvoje stav “neka se svatko sam brine o sebi i sam rješava svoje probleme”. Postoji više razloga zbog kojih demokracija ne može uspješno funkcionirati ukoliko društvo nije u stanju proizvesti generalizirano povjerenje, usmjereno na široke i nespecificirane kategorije ljudi. U prvom redu, ona zahtijeva komunikaciju među širokim kategorijama stanovništva, tj. “razmjenu mišljenja, formuliranje

⁵ U svjetskom istraživanju vrijednosti (World Values Survey) provedenom u dvije etape, 1990–1991. i 1995–1999. godine, generalizirano interpersonalno povjerenje mjerilo se preko pitanja “Smatrate li da se, općenito, većini ljudi može vjerovati ili da čovjek nikada ne može biti dovoljno oprezan u odnosu s drugim ljudima”.

političkih opcija, artikuliranje političke podrške i sl. “ (Sztompka, 1999:147). Slobodna, ničim zapriječena komunikacija moguća je, pak, samo ukoliko građani imaju povjerenje jedni u druge, ukoliko vjeruju da su namjere drugih iskrene i poštene te da im ne prijete opasnost zbog javno izraženih političkih stavova i preferencija. Ako pretpostavimo da su drugi neiskreni, nepošteni i zlonamjerni, komunikacija će biti narušena, a razvoj demokracije usporen, pa čak i onemogućen.

To nas vodi prema drugoj pozitivnoj funkciji povjerenja u demokratskom društvu. Ono nam dopušta da pretpostavimo kako su drugi spremni surađivati s nama u cilju iznalaženja svima prihvatljivih rješenja nekih ključnih socijalnih, ekonomskih i političkih problema s kojima se naše društvo suočava. Drugim riječima, povjerenje omogućuje postizanje konsenzusa i kompromisa kao glavnih mehanizama demokratskog procesa donošenja odluka. U društvu s visokim stupnjem generaliziranog povjerenja građani “pomažu, poštuju i vjeruju jedni drugima, čak i kada se razilaze u suštinskim pitanjima” (Putnam, 1993:89). Ljudi među kojima vlada uzajamno povjerenje neće olako odbaciti ideje s kojima se ne slažu, voljni su saslušati drugu stranu i spremni sklapati kompromise. Na taj način povjerenje doprinosi jednoj drugoj važnoj osobini demokratskog društva – toleranciji. Prihvatanje grupnih razlika, pluralizma uvjerenja, načina života i individualnih preferencija moguće je samo u društvima gdje ljudi smatraju da drugi imaju u suštini dobre namjere i da im se može vjerovati, te ih stoga doživljavaju ne kao neprijatelje, već kao moguće partnere. Iz iskustva znamo da sprečavanje pluralizma od strane autoritarnih i totalitarnih režima nije samo uništilo individualnu autonomiju i razorilo moralne veze među građanima, nego i reduciralo mogućnosti komunikacije i razumijevanja između različitih društvenih skupina.

Demokracija također pretpostavlja određeni stupanj civiliziranosti u javnim istupima i sučeljavanjima, izbjegavanje političkih diskvalifikacija i demonizacije neistomišljenika, uvažavanje prava i dostojanstva političkih suparnika. I što je najvažnije, demokracija priznaje legitimnost političke oporbe. Suprotno autoritarno-totalitarnim režimima demokratska vlast ne tretira oporbene vođe kao neprijatelje, već kao takmace u političkoj areni od kojih se očekuje da poštuju ista pravila demokratskog natjecanja. Da bi to bilo moguće, potreban je barem minimum povjerenja među političkim protivnicima.

I na kraju, demokracija zahtijeva participaciju. Ona ovisi o spremnosti građana da se angažiraju u radu i kontroli demokratskih institucija, kao i u aktivnostima i organizacijama civilnog društva. Sudjelovanje građana na izborima, u lokalnoj samoupravi i nevladinim organizacijama pretpostavlja određeni stupanj povjerenja u članove društva, u politički sistem, institucije države i društva te u nepristranost i pravednost uspostavljenih pravila. Drugim riječima, široka masovna podrška demokraciji proizlazi iz vjere u legitimnost demokratskih principa i pravila igre koja, pak, sama uvelike počiva na povjerenju građana u demokratske institucije i njihove predstavnike.

III. Institucijama posredovano povjerenje

Ipak, nije dovoljno naprosto zaključiti da je povjerenje ključno za uspjeh demokracije. Potpunija analiza odnosa demokracije i povjerenja zahtijeva i iznalaženje odgovora na pitanje što determinira opskrbu društva povjerenjem. Prema danas najutjecajnijem odgovoru, interpersonalno povjerenje jedan je od elemenata socijalnog kapitala koji stoji na raspolaganju članovima zajednice (Putnam, 1993; Fukuyama, 1995; Inglehart, 1995, 1999; Uslander, 1999). Kao proizvod lokalnih tradicija i sveukupne kulture nekog društva ono prethodi demokraciji i ne može se proizvesti institucionalnim prekrajanjima ili dobrim namjerama.⁶ Čini se da pre-

⁶ Prema spomenutim autorima povjerenje se stvara i prenosi kulturnim mehanizmima kao što su religija, tradicija ili povijesna navika. Ono je, kako kaže Fukuyama, element kulture koji proizlazi iz “već postojeće zajednice zajedničkih moralnih normi ili vrijednosti” (1995:336).

ma teorijama socijalnog kapitala povjerenje nije moguće proizvesti racionalnim strategijama – ono naprosto ili postoji ili ne postoji, ovisno o karakteru lokalne kulture i tradicije danog društva.⁷

Takav radikalni historicistički odgovor ne ostavlja puno nade društvima poput našeg koja, zahvaljujući pogubnom naslijeđu komunizma, karakterizira deficit povjerenja. Jer, ako je povjerenje neophodno za uspješno funkcioniranje demokracije i ako ga demokratske institucije same po sebi ne mogu proizvesti,⁸ tada nam ne preostaje ništa drugo nego da zaključimo kako su društva s niskim stupnjem povjerenja prokleta svojom “lošom” poviješću i “pogrešnim” kulturnim naslijeđem, a njihovi građani osuđeni na život u atmosferi nepovjerenja i straha i u uvjetima pseudodemokracije.

Iako nema sumnje da je povjerenje, kao i ostali elementi kulture, proizvod akumuliranog povijesnog iskustva zajednice, ne mogu se složiti s tezom o nemogućnosti stvaranja odnosa povjerenja i suradnje putem institucionalnog posredovanja. Suprotno Inglehartu koji smatra da demokratske institucije nisu u stanju generirati povjerenje, polazim od pretpostavke da ono nije automatski proizvod kulture, već da u velikoj mjeri ovisi o osobinama institucionalnog poretka koji definira ne samo naša prava, nego i dužnosti i obaveze koje imamo spram drugih. Povjerenje je aktivno političko postignuće, socijalni fenomen koji počiva na kontinuitetu određenih fundamentalnih institucionalnih karakteristika društva. To znači da povjerenje nije moguće u cijelosti razumjeti bez ispitivanja institucija i bez analize praktičnih pitanja u koliko su mjeri koncepti dužnosti i obaveza, implicitni u odnosima povjerenja, uvjetovani socijalnim i političkim institucijama kojima se reguliraju veze i interakcije među društvenim akterima.

Stoga je moj zadatak na ovom mjestu dvostruke prirode. On podrazumijeva, prvo, identificiranje onih specifičnih osobina koje demokratske institucije moraju utjelovljivati ukoliko žele pridonijeti rješenju problema strukturalnog deficita povjerenja i, drugo, podastiranje razloga zbog kojih je opravdano govoriti o mogućnosti institucionalno posredovanog povjerenja. Rješavajući taj zadatak, oslonit ću se na Offeovu (1999) analizu karakteristika demokratskih institucija koje smatram ključnima za uspjeh svake racionalne strategije izgradnje povjerenja u društvu.

Kao što su demonstrirale teorije socijalnog kapitala, povjerenje je fluidan i vrlo krhak društveni fenomen. Ono se razara u uvjetima rasprostranjene korupcije, nepotizma, političke anarhije, ekonomskog osiromašenja, rasta društvene nejednakosti i socijalne nepravde, nejednake distribucije prava i dužnosti, nefunkcioniranja pravosuđa i demokratskih institucija. Međutim, prema tim teorijama, demokratska, egalitarna politika ne može ga proizvesti. Upravo se u toj tvrdnji ogleda sva slabost teorija socijalnog kapitala; one, naime, ne nude nikakvo rješenje za problem nedostatka povjerenja u društvu, nikakvu strategiju obnove i izgradnje odnosa povjerenja. U njima je odnos između povjerenja i demokracije jednosmjern – povjerenje doprinosi stabilnosti demokracije, ali ga demokracija sama po sebi ne može proizvesti.⁹

⁷ Za razliku od Tocquevilla koji je politički poredak slobode i jednakosti smatrao ključnim za uspostavu odnosa povjerenja i suradnje, teoretičari socijalnog kapitala, usprkos učestalom pozivanju na Tocquevillea, iz svojih su analiza gotovo u cijelosti isključili političko-institucionalni okvir društva.

⁸ Inglehart je vrlo rezolutan po tom pitanju: “Demokratske institucije ne proizvode povjerenje automatski. Ne postoji brzo institucionalno rješenje za problem stvaranja povjerenja i socijalnog kapitala.” (1999:88). Sličnog je gledišta i Fukuyama kada kaže: “Socijalni kapital je poput zapinjača koji se mnogo lakše pokreće u jednom smjeru nego u drugom; svojim će ga akcijama vlada lakše razoriti negoli nanovo izgraditi” (1995:362).

⁹ Velika je mana teoretičara socijalnog kapitala ta da se, s izuzetkom Putnama, nedovoljno distanciraju od objašnjenja ljudskog ponašanja koja u kulturnim vrijednostima vide one sile koje u cijelosti

Teorije socijalnog kapitala utemeljene na diskursu civilnog društva prenaplaćavaju važnost dobrovoljnih udruženja, etičkih normi i navika za konstituiranje i održanje demokratskog poretka. Time, naravno, ne mislim reći da demokracija može opstati bez snažnog i razvijenog civilnog društva, ali se ne smije ispustiti iz vida činjenica da civilno društvo zahtijeva, kao svoju pretpostavku, uspostavu demokratskog političko-institucionalnog okvira. Da razvijena mreža dobrovoljnih udruženja predstavlja svjedočanstvo društvene kooperacije i povjerenja, neprijepona je gotovo tautološka tvrdnja, ali je dvojbeno da generalizirano povjerenje proizlazi isključivo iz tih udruženja. Jean Cohen smatra da je najozbiljniji nedostatak teorija socijalnog kapitala upravo njihov neuspjeh da pokažu na koji način povjerenje proizvedeno unutar dobrovoljnih udruženja postaje generalizirano socijalno povjerenje, tj. kako spremnost da se zajednički djeluje u cilju neke uzajamne koristi unutar malih grupa prelazi u spremnost da se djeluje za opće dobro ili da se uopće bude politički aktivan (1999:219-20). I zaista, je li interpersonalno povjerenje koje nastaje unutar partikularnih (vjerskih, sportskih, kulturnih, znanstvenih itd.) udruženja dostatno za proizvođenje generaliziranog povjerenja? Može li ono proizvesti široku socijalnu solidarnost zasnovanu na prihvaćanju univerzalnih normi reciprociteta i vjeri da će te norme upravljati ponašanjem kako prosječnih građana tako i moćnih elita?

Moj je odgovor na ta pitanja negativan. Generalizirano povjerenje moguće je samo tamo gdje je norma reciprociteta institucionalizirana i aktivno podupirana od strane političkog i pravnog aparata države. Čak je i Putnam (1993) priznao važnost institucija i institucionaliziranih normi za nastanak i održanje širokih odnosa povjerenja u društvu. Analizirajući rad novouspostavljenih institucija regionalne samouprave širom Italije, on je primijetio ne samo da je njihova performanca puno bolja u regijama koje karakterizira visoki stupanj generaliziranog povjerenja, već i to da je uvođenje tih institucija pozitivno utjecalo na rast povjerenja i suradnje među tradicionalno nepovjerljivim i pasivnim stanovnicima južne Italije. Čini se, naposljetku, da je karakter institucionalnog poretka važan i da demokratske institucije mogu generirati kulturu povjerenja i suradnje na kojoj se temelji daljnji razvoj demokracije. Snažno i nezavisno sudstvo, pouzdana administracija, vjerodostojne državne strukture, nepristrano zakonodavstvo i vjera u pravednost zakona neophodni su i nužni uvjeti za uspjeh mreža civilnih udruženja u generiranju povjerenja i solidarnosti izvan granica srodstva i lokalne zajednice.

Vratimo se sada našem ključnom pitanju. Koje kvalitete moraju posjedovati, tj. koje vrijednosti moraju utjelovljivati institucije sposobne proizvesti horizontalno (među građanima) i vertikalno (između građana i elita i u institucionalni sistem) povjerenje? Prema Offeu (1999: 73-75) to su vrijednosti *govorenja istine, ispunjavanja obećanja, pravednosti i solidarnosti*.

Institucije mogu generirati povjerenje, samo ukoliko obavežu svoje članove na iznošenje istine i ukoliko nadziru, razotkrivaju i efikasno kažnjavaju narušavanje te norme. Ja vjerujem iskazima i radnjama meni osobno nepoznatog pojedinca ukoliko ga mogu smjestiti u okvir institucionaliziranog poštenja i vjerodostojnosti. Svoje ću povjerenje prije pružiti akterima koji su obrazovani i čije radnje kontroliraju vjerodostojne institucije, nego onima iza kojih ne stoji takav institucionalni okvir. Ako mediji, znanstvene, pravosudne, financijske ili zdravstvene institucije regularno priopćavaju istinite činjenice i podvrgavaju svoje korisnike nepristranom i jednakom tretmanu, tada će one generirati ne samo povjerenje prema sebi samima, već i pridonijeti stvaranju šire atmosfere sigurnosti, predvidljivosti i povjerenja u društvu. Možemo reći da se etički kod svih profesija zasniva upravo na toj normi iznošenja i poštivanja istine.

---

određuju smjer i karakter ljudskog djelovanja. Iako bi bilo nepravedno reći da svojim prenaplaćavanjem uloge kulturnog naslijeđa i etičkih navika u uspostavi i održanju demokracije oni u stvari zastupaju stav da su ljudi, a ne korumpirana i autoritarna vlast krivi za zaostajanje u ekonomskom i demokratskom razvoju, ne mogu se oteti dojmju da su mnogi njihovi zaključci formirani pod utjecajem anglosaksonske predrasude o superiornosti zapadnoeuropske, na protestantizmu utemeljene kulture.

Profesionalna etika, regulirana profesionalnim udruženjima, postavlja minimum zahtijevanog prihvatljivog ponašanja i vodi povjerenju građana u znanstvenike, liječnike, suce ili novinare ne zbog njihovih individualnih osobina, već zbog institucije koja iza njih stoji i koja jamči da će oni poštivati svoje obaveze i ispunjavati naša legitimna očekivanja.

S ovom normom govorenja istine usko je povezana vrlina držanja obećanja i poštivanja ugovora. Ona se u manjoj mjeri tiče obaveze pravodobnog i istinitog izvještavanja javnosti o nekim već postojećim činjenicama nego obaveze da se u budućnosti djeluje u skladu s danim obećanjima. Brojne institucije, od kojih je zasigurno najznačajnije sudstvo, vrše ovu ulogu kontrolora i jamca da će akteri ispunjavati svoja obećanja i stavke ugovora. U sferi politike ispunjenje obećanja danih od strane političkih elita i stranaka osigurava se mehanizmima stranačkog natjecanja i parlamentarnih izbora. Svako prekršeno obećanje, svako izigravanje ugovornih obaveza i svaki novi primjer neučinkovitosti državnih i sudbenih organa u zaštiti prava oštećene strane doprinose porastu nesigurnosti i smanjenju opće razine povjerenja u društvu.

Za uspostavu i jačanje povjerenja neophodno je da aktivnostima i postupcima institucija upravljaju norme pravednosti, nepristranosti i neutralnosti. Jednakost pred zakonom i jamstvo ravnopravne političke participacije standardni su primjeri pravednosti shvaćene kao politička pravda. Ali da bi i druge institucije – obrazovne, zdravstvene i ekonomske – smatrali pravednima, moraju biti neutralne u svojim praksama i u principu svima dostupne. U suprotnome bit će suočene s negodovanjem i bijesom javnosti koja će iskazivati sve veću spremnost pribjegavanju vaninstitucionalnim sredstvima zaštite svojih interesa,¹⁰ posljedica čega će biti rast cinizma i razaranja socijalnog povjerenja.

I na kraju, institucionalni režim može generirati povjerenje aktivnim naporima da se isprave društvene nepravde i uvođenjem specifičnih nadoknada za strukturalno ili medicinski uvjetovanu nemogućnost pojedinaca da vlastitim snagama osiguraju dostojanstvenu egzistenciju. Redistributivnim intervencijama i mjerama selektivne zaštite institucionalni poredak promovira vrlinu solidarnosti, doprinosi širenju pravde, a time i povjerenja u društvu.

Možemo zaključiti da je opći stupanj povjerenja razmjern sa sposobnošću institucija da djeluju u skladu s navedenim univerzalnim vrijednostima. On raste tamo gdje institucije utjevljuju i aktivno podržavaju implementaciju tih vrijednosti, a opada tamo gdje se te vrijednosti ne poštuju i učestalo krše. Kao što dobro znamo iz primjera naše zemlje, ignoriranje tih standarda od strane vladinih i pravosudnih institucija, medija, vojske, banaka kao i brojnih profesionalnih udruženja rezultiralo je uskraćivanjem povjerenja cijelom institucionalnom sistemu, ali i širenju nepovjerenja među građanima. Takvo "sistemska nepovjerenje" društveni je fenomen koji proizlazi iz poremećaja u funkcioniranju institucionalnog režima i raširene percepcije o iskvarenosti institucija, iz poremećaja u njihovu nepoštivanju normi iskrenosti, pravednosti i solidarnosti i nespremnosti da se spriječe prevare i kazne zloupotrebe. Sve to potkopava stabilnost i legitimnost demokracije, stvara plodno tlo za uskrnuće regresivnih, populističkih pokreta i vodi povlačenju generaliziranog, institucionalno posredovanog povjerenja pred raznim oblicima partikulariziranog (etničkog, rasnog, regionalnog ili vjerskog) povjerenja.

¹⁰ Korupcija i nepotizam samo su jedan tip reakcije na nefunkcioniranje institucionalnog sistema. U krajnjoj instanci, nedjelotvornost institucija i njihova nesposobnost da osiguraju minimum socijalne pravde, predvidljivosti i pravne zaštite mogu imati za posljedicu stvaranje kriminalnih organizacija koje, poput mafije, penetrišu u sve pore društvenog tkiva. Prema Gambetti (1993), sicilijanska mafija je proizišla iz političkog kaosa i posvemašnjeg kolapsa institucionalnog poretka nastalog nakon povlačenja španjolskih Habsburgovaca iz Sicilije. Kao "industrija zaštite", ona svoju snagu i profit crpi upravo iz endemičkog nepovjerenja uzrokovanog političkom samovoljom i potpunim ignoriranjem zakona od strane moćnih elita.

Zaključak

Nedorečenosti i mane novih istočnoeuropskih demokracija često se objašnjavaju u terminima niskog stupnja povjerenja i nerazvijenosti socijalnog kapitala. Iako naslijeđena kultura nepovjerenja i slabost civilnog društva zasigurno nose dio krivice za probleme s kojima se suočavaju zemlje bivšeg komunističkog bloka, na njima ne može počivati sav teret odgovornosti za ekscese tranzicije i sporost demokratske transformacije. Svaka analiza koja počiva na teorijskom zanemarivanju uloge institucionalnog poretka i karaktera vlasti novouspostavljenih režima nužno će biti nepotpuna i voditi pojednostavljenim zaključcima i neadekvatnim strategijama rješenja strukturalnog deficita povjerenja. Upravo nam postkomunistička Istočna Europa može poslužiti kao idealna scena za proučavanje uspjeha (ili neuspjeha) institucionalno posredovane izgradnje povjerenja. Kao što je P. Sztompka (1999) jasno pokazao na primjeru Poljske, dosljedno provođenje demokratskih i ekonomskih reformi pozitivno doprinosi rastu općeg stupnja povjerenja i spremnosti na participaciju u stvarima od općeg interesa. Ekonomski rast što je pratio uspješnu reorganizaciju ekonomskih i financijskih institucija, konsolidacija demokratskih institucija, djelotvorno sudstvo i postepeno, ali sigurno ekonomsko, vojno i političko uključivanje Poljske u zapadni, demokratski poredak prekinuli su zloćudnu omču nepovjerenja koje je karakteriziralo poljsko društvo sve do sredine 90-ih godina, potaknuli suradnju među građanima i različitim slojevima društva, te pridonijeli širenju optimizma i vjere u bolje sutra (1999:185-190).

Da vjerodostojnost demokratske vlade i institucionalnog poretka direktno utječe na stupanj socijalnog povjerenja, nedvosmisleno pokazuje i primjer poslijeratne Zapadne Njemačke. Almond i Verba (1963) zapazili su da je krajem 50-ih godina Zapadna Njemačka predstavljala anomijско društvo s izuzetno niskim stupnjem povjerenja. Na pitanje "Da li se većini ljudi može vjerovati?" svega je 9% njezinih građana 1948. godine dalo pozitivan odgovor. Već krajem 50-ih taj je broj porastao na 19%, da bi sredinom 70-ih iznosio 39% (Conradt, 1989:254). Ne zanemarujući ulogu ekonomskog rasta i socijalnog prosperiteta, nema sumnje da su stabilnost demokratskog uređenja i politička socijalizacija u uvjetima liberalne demokracije značajno doprinijeli širenju generaliziranog povjerenja u Zapadnoj Njemačkoj. To je navelo Conradta da zaključi kako je visok stupanj povjerenja znak "zdravlja i vitalnosti poslijeratnog demokratskog poretka" (1989:265).

Kada razmišljamo o našoj zemlji, zahvaćenoj dubokom ekonomskom krizom, rastom nezaposlenosti i pratećim osiromašenjem širokih slojeva društva, rasprostranjenom korupcijom, niskim stupnjem civilne participacije,¹¹ visokom stopom emigracije uglavnom mladih i obrazovanih kadrova, pesimizmom glede budućnosti i cinizmom spram mogućnosti institucionalno zajamčene pravde, ne možemo izbjeći zaključku da je nepovjerenje¹² prošlo sve pore hrvatskog društva i da glavni krivac tomu nije "pogrešna" kulturna baština, već neodgovorna i pseudodemokratska vlast. Erozijski socijalnog povjerenja značajno je doprinijela otvorena retorika nepovjerenja prijašnje HDZ-ovske vlade. Sjetimo se samo pokojnog predsjednika Tuđmana i njegove opsjednutosti s "nelojalnom" oporbom, njegovih učestalih napada

¹¹ Rezultati Svjetskog istraživanja vrijednosti (World Values Survey) pokazali su da je stupanj civilne participacije u Hrvatskoj zapanjujuće nizak. Sudjelovanje u vjerskim organizacijama je na prvom mjestu, ali s tek 17,8% građana koji se smatraju njihovim aktivnim članovima. Hrvatsku dionicu ovog svjetskog istraživanja provela je krajem 1995. godine grupa istraživača okupljena oko Erasmus Gilde.

¹² Istim istraživanjem ustanovljen je vrlo nizak stupanj interpersonalnog povjerenja (svega 23,6% ispitanika smatra da se ljudima općenito može vjerovati) i povjerenja u institucije sistema. 1995. godine 62% ispitanika nije vjerovalo da su pred zakonom svi jednaki, 51% je smatrao da vlada nije odgovorna građanima, nepovjerenje u pravni sistem iskazalo je 41,5% ispitanika, u Sabor 51,4%, javne službe 57,3%, državna poduzeća 67,2%, političke stranke 72,8%, medije 72,9%, i sindikate čak 75,2%.

na intelektualce koji su se za male novce navodno prodali neprijateljima zemlje i njegova prozivanja značajnog postotka hrvatskih građana kao izdajnika i agenata stranih sila.

Rezultati siječanjskih izbora jasno su pokazali da su hrvatski građani prepoznali u nedavno vladajućoj stranci i njezinim predstavnicima izvor demokratske stagnacije i glavne prekršitelje povjerenja i načela socijalne pravde. Smjenjujući ih s vlasti oni su također jasno dali do znanja da su umorni od življenja u atmosferi nepovjerenja i da od nove vlasti očekuju da bude odgovorna, pravedna, spremna da sprovede obećane reforme, osigura ekonomski razvoj i uspostavi stabilne demokratske institucije. To su svakako teške, ali ne i nerješive zadace s kojima se nova koalicijska vlada mora suočiti. Politički mudra i kompetentna vlada, predana općem dobru i koja se rukovodi principima socijalne pravde, što se na primjeru Poljske jasno pokazalo, može nanovo izgraditi povjerenje i proizvesti socijalni kapital koji je neophodan za definitivnu i uspješnu tranziciju iz autoritarnog u demokratski poredak. Međutim, što se duže Hrvatska vlada bude bavila prvenstveno međustranačkim svadama i kadrovskim križaljka umjesto kreiranjem realistične strategije razvoja, a njezini zastupnici izglasavanjem zakona kojima osiguravaju vlastite materijalne privilegije, to će rasti uvjerenje da je ona, baš kao i prijašnja vlast, neodgovorna, pohlepna, motivirana ostvarivanjem vlastitih uskogrudnih interesa i neosjetljiva na socijalne probleme svojih građana. Stečajevi i masovno otpuštanje radnika koje ne prati odgovarajuća politika zbrinjavanja i zapošljavanja nezaposlenih i izigravanje svih obećanja osim onog o stezanju pojaseva, stvara percepciju o postojanju duboko ukorijenjene socijalne nepravde, nejednake raspodjele prava i dužnosti te okoštalog jaza između privilegirane političke klase koja skuplja vrhnje i osiromašenog naroda kojem ostaju samo krv i suze. U takvim uvjetima male su šanse za obnovu socijalnog povjerenja i na njemu zasnovane društvene suradnje. Sve to može otežati provedbu nužnih ekonomskih reformi i usporiti tempo demokratskog oporavka. Stoga pored ozbiljnog zadatka provedbe institucionalnog preustroja neophodnog za demokratizaciju društva i politike nova koalicijska vlada treba paziti da svojim nepromišljenim postupcima, inercijom u rješavanju ključnih društvenih problema i na brzu ruku danim, ali realno neostvarivim obećanjima ne izazove daljnje razaranje već ionako niskog povjerenja koje hrvatski građani imaju prema političkim institucijama i posebice političarima. Drugim riječima, ukoliko ne želi doprinijeti daljnjoj eroziji povjerenja u društvu i oživljavanju obrazaca mišljenja i postupanja koji su pogubni po demokraciju, ona se mora početi ponašati daleko odgovornije nego što je to do sada činila. Jer, za izgradnju i održanje demokracije kao poretka koji potiče suradnju i promovira socijalnu pravdu neophodno je uspostaviti strukturu vladavine i odgovornosti koja zavređuje povjerenje.

LITERATURA

- Almond, G. i Verba, S. /ed./ (1963) *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton: Princeton University Press.
- Almond, G. i Verba, S. /ed./ (1989) *The Civic Culture Revisited*, Boston: Little, Brown and Co.
- Bobbio, N. (1992) *Liberalizam i demokracija*, Zagreb: Novi liber.
- Cohen, J. (1999) "Trust, voluntary association and workable democracy: the contemporary American discourse of civil society", u M. E. Warren (ed.) *Democracy and Trust*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Conradt, D. P. (1989) "Changing German political culture", u G. Almond i S. Verba /ed./ *The Civic Culture Revisited*, Boston: Little, Brown and Co.
- Dunn, J. (1984) "The concept of 'trust' in the politics of John Locke", u R. Rorty, J. B. Schneewind i Q. Skinner /ed./ *Philosophy in History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Fukuyama, F. (1995) *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, London: Penguin Books.
- Gambetta, D. /ed./ (1988) *Trust. Making and Breaking Cooperative Relations*, Oxford: Basil Blackwell.

- Gambetta, D. (1993) **The Sicilian Mafia**, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Giddens, A. (1990) **The Consequences of Modernity**, Stanford: Stanford University Press.
- Hall, J. A. (1992) "Trust in Tocqueville", **Police Organisation and Society**, Winter: 16–24.
- Inglehart, R. (1995) **Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies**, Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1999) "Trust, well-being and democracy", u M. E. Warren (ed.) **Democracy and Trust**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Luhmann, N. (1979) **Trust and Power**, Chichester: Wiley.
- Luhmann, N. (1988) "Familiarity, confidence, trust. problems and alternatives", u D. Gambetta (ed.) **Trust. Making and Breaking Cooperative Relations**, Oxford: Basil Blackwell.
- Miller, D. (1995) **On Nationality**, Oxford: Clarendon Press.
- Misztal, B. (1996) **Trust in Modern Society**, Cambridge: Polity Press.
- Offe, C. (1999) "How can we trust fellow citizens?", u M. E. Warren (ed.) **Democracy and Trust**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, R. D. (1993) **Making Democracy Work**, Princeton: Princeton University Press.
- Pye, L. i Verba, S. /ed./ (1965) **Political Culture and Political Development**, Princeton: Princeton University Press.
- Seligman, A. (1997) **The Problem of Trust**, Princeton: Princeton University Press.
- Sztompka, P. (1999) **Trust. A Sociological Theory**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tocqueville, A. de (1968) **Democracy in America**, London: Collins, The Fontana Library.
- Uslaner, E. M. (1999) "Democracy and Social Capital", u M. E. Warren (ed.) **Democracy and Trust...**
- Warren, M. E. /ed./ (1999) "Democratic theory and trust", u M. E. Warren (ed.) **Democracy and Trust**, Cambridge: Cambridge University Press.

DEMOCRACY, TRUST AND SOCIAL JUSTICE

DAVORKA MATIĆ

Department of Sociology, University of Zagreb

Until recently democratic theory did not pay enough attention to the phenomenon of social trust and its role in building a stable and prosperous democratic order. In time, and especially following the collapse of communism, it became clear that democracy can function only within societies characterized by a high level of trust and in which citizens are prepared and willing to work together towards some common goals. Such generalized trust that exists between disparate categories of people serves a number of functions critical to the development of democracy. This kind of trust enables communication among citizens and between different social groups, stimulates cooperative social relations, facilitates compromise and consensus, and contributes to tolerance and acceptance of differences. In this way trust underpins the growth and stability of democracy.

According to the author, a comprehensive analysis of the relationship between democracy and trust should answer the question of what is the source of this trust within society. This paper rejects as one-sided and oversimplified those explanations that view trust exclusively as a product of a specific society's local traditions and culture. In addition, it stresses that in modern societies trust is not a given product of culture but, rather, is an active political achievement, a phenomenon that results from the continuity of certain fundamental institutional characteristics of society. Trust, it is argued, can be gener-

ated through government that is just, accountable, and devoted to the common good and through institutions whose practices are governed by the norms of truth-telling, promise-keeping, contract-fulfilling, justice and solidarity. This is why the principal task of the new Croatian government must be to build institutions whose patterns of behaviour reflect these values. Failing this, the further development of democracy in our country will be seriously stunted.

Key words: DEMOCRACY, TRUST – GENERALIZED, PARTICULARIZED, MEDIATED BY INSTITUTIONS, DEMOCRATIC INSTITUTIONS, SOCIAL CAPITAL, SOCIAL JUSTICE.